

บทที่ 5

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

จากการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ห่ออภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช โดยใช้วิธีการวิจัยสองแบบ คือ การวิจัยจากเอกสารเป็นการวิจัยแบบบรรยาย และการวิจัยแบบการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้วิจัยคาดหวังว่าประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัยครั้งนี้จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจความหมายทางอภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช และทำให้ตระหนักถึงคุณค่าของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นมรดกแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและช่วยในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติสืบไป

บทสรุปของปัญหา

การวิจัยเท่าที่ผ่านมามีการนำเอา “ทฤษฎี” มาตั้งเป็นโจทย์ในการทำวิจัย เพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมาอธิบายวิเคราะห์ปัญหาที่จะศึกษา แต่ในปัจจุบันเท่าที่ปรากฏมีการนำเอา “พฤติกรรม” มาตั้งเป็นโจทย์ในการทำวิจัย บนพื้นฐานของความสงสัย ความอยากรู้อยากเห็น แต่เราไม่สามารถกล่าวได้ว่าวิธีการหลังดีกว่าวิธีการแรก เพียงแต่ในบางครั้งวิธีการหลังสามารถตอบปัญหา อธิบายปรากฏการณ์ได้ชัดเจนยิ่งกว่า เห็นภาพความเป็นจริงในสังคมได้มากกว่า

ปัญหาในทางทฤษฎีปัจจุบันนี้มีการโต้แย้งกันมากในเรื่องของโครงสร้างทางวัฒนธรรมในสังคมไทยเรื่องอิทธิพลทางความเชื่อและศาสนาหลักทั้งสาม คือ ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละพื้นถิ่น แม้จะกล่าวว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แต่พบว่ามี ความเชื่อและพิธีกรรมแบบพราหมณ์ และความเชื่อพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีสารเทวดาปะปนอยู่ในระบบความเชื่อและศาสนาในสังคมไทยโดยทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผีที่ผสมกันอยู่ในสังคมไทยในลักษณะการผสมผสานกันของศาสนา (religious syncretism) โดยส่วนใหญ่การศึกษาที่ผ่านมาจะเป็นการศึกษาในเรื่องอิทธิพลของศาสนาพุทธและความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่น แต่ในการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อยจึงเห็นควรที่จะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ให้ลุ่มลึกเพิ่มขึ้น

นครศรีธรรมราชเป็นพื้นที่ที่มีโครงสร้างทางวัฒนธรรมในสังคมไทยแบบเดียวกับในพื้นที่อื่นในสังคมคือได้รับอิทธิพลจากศาสนาและความเชื่อหลักทั้งสาม และนครศรีธรรมราชได้ชื่อว่าเป็นเมืองศูนย์กลางพระพุทธศาสนาของภาคใต้ แต่นครศรีธรรมราชมีความโดดเด่นหรือมีเอกลักษณ์ที่ชัดเจนมากกว่าในสังคมอื่นตรงที่ว่า นครศรีธรรมราชมีความอุดมสมบูรณ์ทางความคิดความเชื่อทางสังคมวัฒนธรรมและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์สูงมาก แม้แต่ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชที่เรียกได้อีกอย่างว่า “ตามพราลิงค์” (Tambralinga) ก็แสดงให้เห็นชัดว่าสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ วิเชียร ณ นคร (2521 : 492 – 493) รายงานว่า เมืองนครได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่ได้รับอารยธรรมมาจากอินเดียมากที่สุด และสามารถรักษาพิธีกรรมของพราหมณ์ได้ยาวนานที่สุด ทั้งนี้ก็เพราะว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาพราหมณ์ที่ปฏิบัติกันอยู่ในเมืองนครทุกวันนี้สอดคล้องตามลัทธิและคำราของศาสนาพราหมณ์ทุกประการ และกล่าวได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ทางราชธานีก็นำแบบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ไปจากเมืองนครไปใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ มาจนทุกวันนี้จนกล่าวได้ว่านครศรีธรรมราชเป็นแหล่งข้อมูลดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์

การศึกษาให้ทราบถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชสามารถศึกษาได้หลายด้านด้วยกัน แต่การวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาจากความเชื่อและพิธีกรรมที่มีปรากฏอยู่ในปัจจุบันที่มีการยอมรับ การยึดถือเป็นรูปแบบของการประพฤติปฏิบัติ และมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตวัฒนธรรมชาวนครศรีธรรมราชมากที่สุดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะความเชื่อเป็นความคิดความเข้าใจที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความเชื่ออย่างไร ความเชื่อนั้นจะเป็นตัวกำหนดให้ปฏิบัติตามสิ่งที่เชื่อทั้ง ๆ ที่ความเชื่อนั้นอาจไม่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงก็ตาม ความเชื่อในลักษณะนี้เรียกว่า “รากบริสุทธิ์” การศึกษาความเชื่อในลักษณะนี้จะช่วยให้สามารถเข้าใจวิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี และพิธีกรรมเป็นระบบสังคมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอำนาจในการให้คุณให้โทษกับมนุษย์ได้ โดยมนุษย์ใช้พิธีกรรมเป็นสื่อในการต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงความเชื่อของมนุษย์ซึ่งมิได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอยไร้เหตุผล เพราะหากเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นต้องมีความหมายและวัตถุประสงค์

ในการศึกษาครั้งนี้ไม่ได้มุ่งหมายหรือต้องการที่เปรียบเทียบว่าศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และความเชื่อดั้งเดิมในแต่ละพื้นที่ในนครศรีธรรมราชมีความเหมือนหรือความแตกต่างกันอย่างไร แต่ต้องการที่จะศึกษาว่าทำไมชาวนครศรีธรรมราชซึ่งไม่ได้เป็นพราหมณ์และไม่มีความรู้เกี่ยวกับอภิรัชญาพราหมณ์เลย แต่กลับยอมรับความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ว่ายังคงมีอิทธิพลและมีการยึดถือปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตปัจจุบันของชาวนครศรีธรรมราชได้ จากเหตุนี้แสดงว่าจำเป็นต้องมีความเป็นจริงตามคติของศาสนาพราหมณ์บางอย่างที่ชาวนครศรีธรรมราชยอมรับ

อภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษาพบว่ามีความคิดเชิงอภิปรัชญาตามคติของศาสนาพราหมณ์แฝงอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนครศรีธรรมราช แนวความคิดเชิงอภิปรัชญาสามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้สามประเด็นคือ ความเป็นจริงของเทพเจ้า ความเป็นจริงของโลก และความเป็นจริงของชีวิต คือมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอยู่ในฐานะผู้สร้าง มีความเชื่อเรื่องโลกและชีวิตในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ดังนี้

ความเป็นจริงของเทพเจ้าซึ่งปรากฏอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนครศรีธรรมราชที่ค้นพบคือ เชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้สร้าง ผู้กำหนด ผู้กำกับความเป็นไปต่าง ๆ ของโลกและสรรพชีวิต และเชื่อว่าเทพเจ้าที่มีอยู่มี คุณลักษณะ คุณสมบัติแตกต่างกันไป โดยความเชื่อดังกล่าวนี้ได้ถูกนำมาอธิบายต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

ความเป็นจริงของโลกซึ่งปรากฏอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนครศรีธรรมราชที่ค้นพบคือ เชื่อว่าโลกที่เราอาศัยอยู่หรือโลกมนุษย์ มิได้เป็นโลกเดียวในสากลจักรวาล แต่ยังมีโลกอื่นอีกในต่างมิติซ้อนกันอยู่คือ โลกอมมนุษย์ เช่น โลกของเทพเจ้า และโลกของวิญญาณ เป็นต้น โดยเชื่อว่าโลกทั้งหมดต่างก็ถูกสร้างขึ้นและอยู่ภายใต้การกำกับควบคุมดูแลของเทพเจ้าผู้สร้าง

ความเป็นจริงของชีวิตซึ่งปรากฏอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนครศรีธรรมราชที่ค้นพบคือ เชื่อว่าชีวิตปัจจุบันที่เกิดขึ้นมีผู้สร้าง และจากการสร้างนี้ทำให้ชีวิตมีความเป็นไปต่างกันตามกฎแห่งกรรมซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเทพเจ้าผู้สร้างเรียกว่า พรหมลิขิต นอกจากนี้ยังเชื่อในการมีอยู่ของชีวิตหลังความตาย โดยเห็นว่าชีวิตมิได้สิ้นสุดลงเมื่อตายเท่านั้น แต่ยังมีอาตมันซึ่งเป็นชีวิตเบื้องหลังความตายอยู่ตราบเท่าที่ยังมีกรรมติดตัว ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งทั้งชีวิตปัจจุบันและชีวิตหลังความตายต่างก็อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเทพเจ้าผู้สร้างเช่นกัน

แนวความคิดเชิงอภิปรัชญาทั้งสามประเด็นที่ปรากฏในความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนครศรีธรรมราชแสดงให้เห็นว่าชาวนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชนได้นำเอาหลักแห่งความเป็นจริงตามคติของศาสนาพราหมณ์มาผสมผสานกับหลักความเชื่อในพระพุทธศาสนาจนปรากฏออกมาเป็นเอกลักษณ์ของชาวนครศรีธรรมราช ดังที่รับรู้และปรากฏกันโดยทั่วไป ดังนี้

วิถีชีวิตของชาวบ้านแต่ดั้งเดิมนั้นอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติมีการรวมกลุ่มติดต่อสัมพันธ์กันเพื่อตอบสนองความต้องการทางกายจิตใจและสังคม และนำไปสู่ความสัมพันธ์กันในระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำให้มนุษย์เกิดความคิดตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่รอบตัวในหลายแง่มุม ทั้งจากวิวัฒนาการของชีวิตที่ผ่านมา ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่สัมผัสกับธรรมชาติที่อยู่รอบตัว เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่ดีและแง่ร้าย ทำให้เกิดความคิดว่ามีอำนาจลึกลับอยู่เหนือปรากฏการณ์ จำต้องหาทางออกโดยการเซ่นสรวง สักวญ เพื่อให้สิ่งนั้นลดโทษ ให้เกิดประโยชน์ต่อตน วิถีชีวิตเช่นนี้ก่อให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือเทพเจ้า

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าเชื่อว่ามีอำนาจสามารถบันดาลให้เกิดหรือไม่เกิดสิ่งใดก็ได้ ในพิธีกรรมทุก ๆ พิธีกรรมมีการกล่าวอ้างถึงคุณของเทพเจ้าก่อนทั้งสิ้น แต่ในปัจจุบันพิธีกรรมบางอย่างมีรูปแบบเป็นแบบพราหมณ์แต่เนื้อหาในพิธีกลับเป็นแบบพุทธ เช่น พิธีชมนมเทวดา บทสวดในพิธีเป็นการกล่าวเชิญเทพเจ้าให้เสด็จลงมาฟังธรรม และในพิธีสวดภาณยักษ์เพื่อไล่แม่แมดก็มีทั้งพิธีทางพราหมณ์และพิธีทางพุทธควบคู่กันไป แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันของศาสนาทั้งสอง

ในความเชื่อเรื่องโลกเชื่อว่าโลกเกิดจากการสร้างขึ้นและความเป็นไปของโลกอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของเทพเจ้า เชื่อว่าในธรรมชาติต่าง ๆ มีเทพเจ้าประจำอยู่ เช่น พิธีฝังรกรงมีการนำดินไม้มาเป็นสิ่งมงคลและมีเทพเจ้าประจำทิศที่จะฝังรกรงตามกำเนิดของชีวิต แสดงให้เห็นว่าเทพเจ้า โลก ธรรมชาติ และชีวิตมีความสัมพันธ์กัน ทำให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งธรรมชาติที่อยู่รอบตัว และในบางพิธีกรรมมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้า โลกนี้ โลกหน้า ชีวิตในปัจจุบัน และชีวิตหลังความตาย เช่น พิธีงานเดือนสิบกล่าวว่าเมื่อถึงเดือนสิบเทพเจ้าพญายมจะอนุญาตให้วิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วขึ้นมาจากนรกได้ในระยะเวลาที่กำหนด เพื่อมารับส่วนบุญส่วนกุศลที่ญาติจัดเตรียมไว้ให้ และเพื่อให้มาเยี่ยมเยียนลูกหลาน พิธีกรรมนี้ต่อยอดว่าชีวิตหลังความตายมีอยู่จริง ทำให้เกิดการใคร่ครวญมากขึ้นว่าชีวิตไม่มีอะไรที่แน่นอนเป็นนิรันดร์ ทุกสิ่งต้องมีการเปลี่ยนแปลงไป เมื่อถึงเวลาที่กำหนด ดังสภาวะธรรมเชื่อว่ามีเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และสูญสลายไป สอดคล้องกับคำสอนของศาสนาพุทธในเรื่องของกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

จากความเชื่อที่ว่าชีวิตถูกกำหนดโดยเทพเจ้า ทำให้เกิดการใคร่ครวญในความหมายของชีวิต ทำให้ชีวิตไม่เลือนลอยเพราะมีความสัมพันธ์กับอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เชื่อว่ากรรมเป็นพลังในการขับเคลื่อนชีวิต ซึ่งสัมพันธ์กับเทพเจ้าในฐานะผู้สร้าง ผู้ควบคุมดูแลชีวิต กรรมในอดีตส่งผลมาถึงปัจจุบัน กรรมในปัจจุบันส่งผลไปถึงอนาคต เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ในทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่ากรรมเป็นเรื่องของเหตุผล ผู้ใดทำกรรมใดไว้ก็รับผลกรรมแบบนั้น มีการกระทำเป็นเหตุ มีผลของการกระทำเป็นผล เน้นในระดับสติปัญญาทำให้เราใช้ชีวิตด้วยสติมีความระมัดระวังมากขึ้น ในทางศาสนาพราหมณ์อธิบายว่ากรรมเป็นเรื่องของสิ่งที่ถูกกำหนดไว้แล้ว ผู้ใดทำกรรมใดไว้ก็รับผลกรรมนั้น แต่ระหว่างเหตุและผลของการกระทำมีเทพเจ้าเป็นตัวกลางคอยกำกับดูแลความเป็นไปของกรรมอีกต่อหนึ่ง เน้นในระดับจิตใจเชื่อว่าเมื่อทำดีเทพเจ้าก็จะพอใจบันดาลให้พบกับสิ่งที่ดี ๆ เห็นได้ว่าความเชื่อและวิถีปฏิบัติของทั้งสองศาสนามีความสอดคล้องกันเพียงแต่ว่าตอบสนองความต้องการในระดับที่ต่างกันเท่านั้น

จากการที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าความเป็นจริงของเทพเจ้า โลก และชีวิตมีความสัมพันธ์กัน และผลจากการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชทำให้ทราบว่าศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธในนครศรีธรรมราชมีการผสมผสานกันอย่างสอดคล้อง

ศาสนาไม่ใช่เรื่องหลักในสังคม แต่ชาวนครศรีธรรมราชเห็นคุณค่าและให้ความสำคัญ จึงมีความเชื่อและมีการประกอบศาสนพิธีเป็นประจำตลอดในช่วงชีวิต เพราะวิกฤตการณ์ในชีวิตของคนเราเริ่มตั้งแต่เกิดจนตาย ความไม่มั่นคงทางจิตใจของคนเรานี้เป็นสากล แต่วิธีการในแต่ละสังคมแต่ละวัฒนธรรมจะนำมาบำบัดรักษาใจนี้เป็นเรื่องของแต่ละสังคม แต่ละวัฒนธรรม เป็นการสร้างสรรค์เป็นรูปแบบการปฏิบัติของแต่ละวัฒนธรรม ไม่มีรูปแบบของสังคมใดที่มีพิธีกรรมดีกว่าของสังคมใด พิธีกรรมและแนวปฏิบัติของแต่ละสังคมวัฒนธรรมเป็นเรื่องของคนในแต่ละสังคมวัฒนธรรมนั้น ทุกสังคมวัฒนธรรมมีวิธีการจัดการกับภาวะที่ไม่มั่นคงทางใจ

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองพระที่มีวัดมากมาย จุดเป็นที่น่าสนใจเกิด คือ ปัจจุบันพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ที่เกี่ยวกับสังคมส่วนใหญ่จะถูกจัดขึ้นที่วัด และมีพระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีด้วย เช่น พิธีงานเดือนสิบ พิธีสงกรานต์ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของคนในสังคม ในแง่พิธีกรรมทางพุทธกับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์จึงได้ผสมผสานกลมกลืนกันเป็นพิธีเดียว เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในระบบความเชื่อและศาสนาในสังคมเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าชาวนครศรีธรรมราชยอมรับความคิดความเชื่อของพราหมณ์เข้ามาในชีวิตเพราะไม่สูญเสียหลักของความเป็นพุทธ นอกจากนี้ยังมีการผสมผสานกันของความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่างเข้าด้วยกันระหว่างพิธีพุทธและพิธีพราหมณ์ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีสะเดาะเคราะห์ และพิธีงานศพ คือมีความเชื่อในเรื่อง โชคลาง ฤกษ์ดี ยามดี วันดี เป็นต้น

ศาสนาพราหมณ์สามารถตอบสนองความต้องการทั้งในระดับจิตใจของแต่ละบุคคลและในระดับสังคมได้ไม่แพ้ศาสนาพุทธที่เน้นกิจกรรมทางธรรมการประพฤติปฏิบัติตนให้เกิดจริยธรรม ปัญญา ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เน้นกิจกรรมทางโลกในระดับจิตใจความเชื่อต่าง ๆ สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ และในระดับสังคมการประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ทำให้ความต้องการ หรือความเชื่อของมนุษย์บรรลุผล มีบทบาทในการรวมคนในชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ หรือมีความต้องการเหมือนกันให้มาประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ

จากการศึกษาปรากฏว่าประชาชนในนครศรีธรรมราชได้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตเพื่อความเจริญรุ่งเรือง ความมั่นใจ และต้องการความคุ้มครองจากอำนาจภายนอกมากกว่าที่จะประกอบพิธีกรรมตามพิธีนิยมอย่างเดียว การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับสังคมเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของประชาชนโดยทั่วไป เพื่อทำให้เกิดความสบายใจที่ได้เข้าร่วม และได้รับการยอมรับเป็นปทัชฐานของสังคมที่สืบทอดกันมา ดังนั้นตราบดีที่ประชาชนยังไม่มีความมั่นใจชีวิต เศรษฐกิจ สังคมเท่าที่ควร อิทธิพลของอภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชก็ยังคงอยู่ และมีอยู่ในลักษณะการผสมผสานกันกับหลักความเชื่อในพุทธศาสนา เป็นแนวคิดและหลักปฏิบัติที่มีอยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวนครศรีธรรมราชทั่วไป

ความเชื่อและพิธีกรรมดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ล้ำสมัยมลายและไร้คุณค่าถ้าเราใช้ระบบประเมินคุณค่าสมัยใหม่คือ คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์คือ มีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ การผลิตเพื่อให้เกิดมูลค่าทางผลผลิต คุณค่าทางวิทยาศาสตร์คือ การคิดทดลองพิสูจน์เพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ เป็นต้น แต่ถ้าเราพิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้วจะพบว่ายังมีคุณค่าในอีกหลายมิติหลายความหมายจากความเชื่อและพิธีกรรมคือ คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์คือ เกิดจินตนาการที่งดงามต่อโลกและชีวิต อารมณ์และใช้สัญลักษณ์ คุณค่าทางจริยธรรมคือ ทำให้เกิดระเบียบปฏิบัติในสังคม และคุณค่าทางอภิปรายคือการหาคำตอบของความเป็นจริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ทุกสังคมต่างถือว่าความเชื่อและพิธีกรรมเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่าสังคมของคนมีความเจริญในยุคใดและความเสื่อมในสมัยใด กล่าวคือถ้าสมาชิกของสังคมมีการปฏิบัติตามและธำรงรักษาความเชื่อและพิธีกรรมไว้มิให้สูญหายไป ก็ถือว่าสังคมนั้นมีความเจริญงอกงาม โดยเฉพาะความเจริญงอกงามทางด้านจิตใจ ผู้คนจึงมีความสมัครสมานสามัคคี พร้อมใจกันปฏิบัติและรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมแห่งตน ในทางตรงกันข้ามกันถ้าหากสมาชิกของสังคมละเลยหรือไม่สนใจที่จะปฏิบัติและรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมแห่งตน ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมทางจิตใจของสมาชิกในสังคมนั้น เมื่อพิจารณาในแง่ของหลักธรรมชาติแล้ว ความเชื่อและพิธีกรรมก็เช่นเดียวกันต้องตกอยู่ในสภาวะธรรมชาติทั้งหลายคือ มีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีการเปลี่ยนแปลงในท่ามกลาง และมีการแตกสลายไปในที่สุด

สรุปได้ว่า สิ่งที่ยกหนต่อการพิสูจน์ คือ สิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง ตลอดจนเป็นสิ่งที่เหมาะสมแก่กาลสมัยเท่านั้นจึงจะสามารถรักษาไว้และคงอยู่ได้ มิฉะนั้นจะต้องมีการปรับปรุงหรืออาจถึงกับต้องสูญเสียไป ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าคิดและน่าเสียดายยิ่ง

ข้อเสนอแนะในการศึกษา

1. ควรมีการศึกษาถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในแง่มุมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความหลากหลาย เช่น ในเรื่องของ ศิลปะ ภาษา วรรณคดี นาฏศิลป์ ฯลฯ เพราะอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์มีความน่าสนใจ มีเสน่ห์ ควรแก่การรวบรวมข้อมูลเพื่อที่จะศึกษาในด้านต่าง ๆ ต่อไป

2. การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์บางอย่างต้องใช้ความพยายามในการหาข้อมูลมาก เพราะเป็นข้อมูลที่เก่าแก่โบราณเป็นสมบัติของจังหวัด จึงอยากให้ผู้ที่มีความสนใจต่อไปในภาคหน้าเร่งค้นคว้า สืบหาร่องรอยของข้อมูลวัฒนธรรม โบราณนี้ก่อนที่จะสูญหายไป